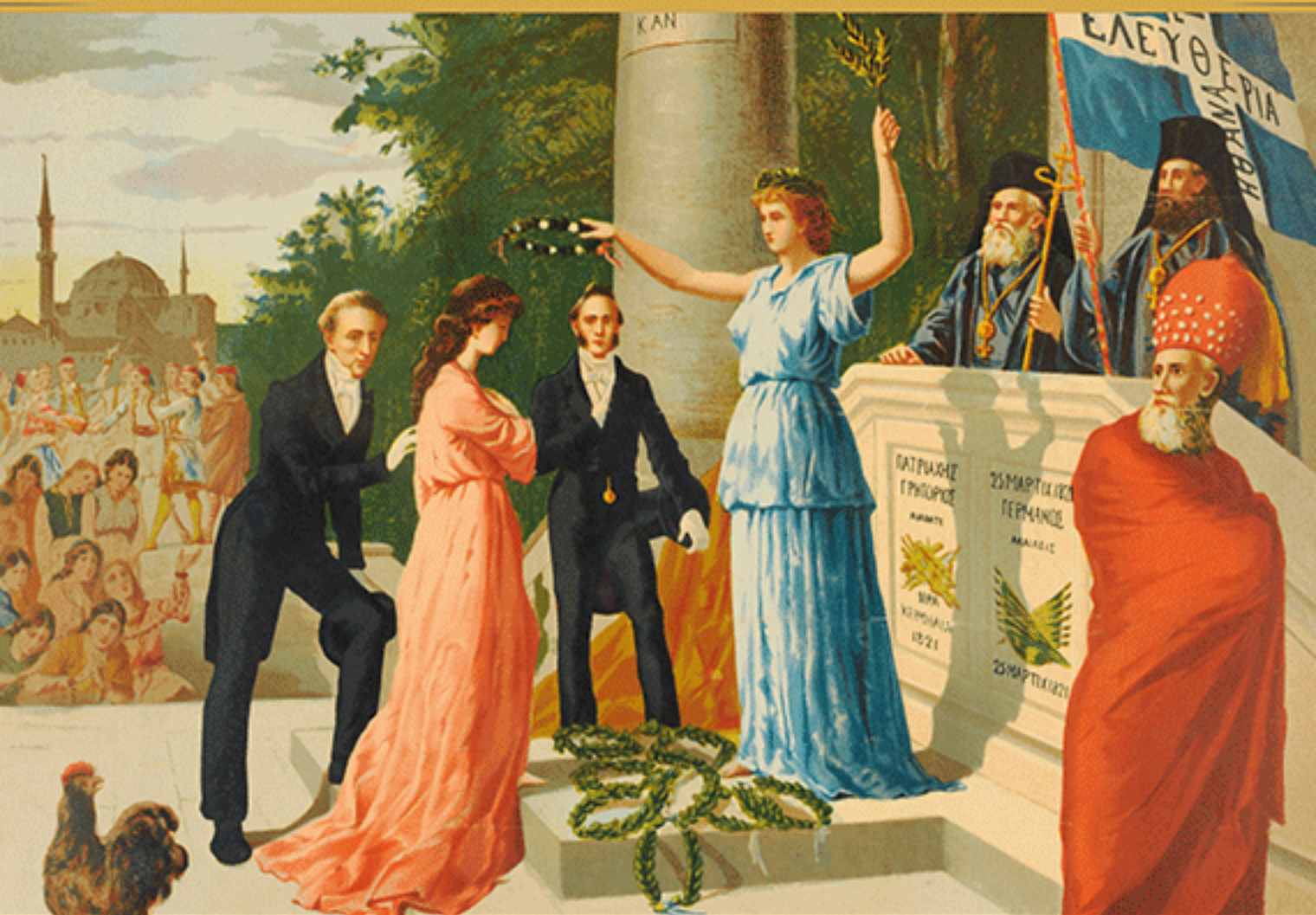

ΣΠΥΡΙΔΩΝ Γ. ΠΛΟΥΜΙΔΗΣ
ΠΕΡΙ «ΤΗΣ ΜΕΓΑΛΗΣ
ΕΚΕΙΝΗΣ
ΤΗΣ ΠΑΤΡΙΔΟΣ ΙΔΕΑΣ»

Η ΕΘΝΙΚΗ ΙΔΕΟΛΟΓΙΑ ΤΩΝ ΕΛΛΗΝΩΝ ΤΟΝ 19ο ΑΙΩΝΑ

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΠΡΩΤΟ

Η αναγέννηση του φοίνικα

I. Από τον Ρήγα στη Φιλική Εταιρεία (1797-1821)

Θεμελιώδες στοιχείο των εθνικών κινημάτων της Κεντρικής και της Ανατολικής Ευρώπης κατά τον 19ο και τις αρχές του 20ού αιώνα ήταν η εθνική προπαγάνδα και το πρόγραμμά τους για την κατάκτηση πολιτικών δικαιωμάτων και εθνικής αυτοδιάθεσης, με τη μορφή της αυτονομίας ή της ανεξαρτησίας. Το στοιχείο αυτό είναι εντονότερο στη Φάση Β' ενός εθνικού κινήματος, όπως την προσδιορίζει ο Τσέχος ιστορικός Miroslav Hroch, όταν δηλαδή το ενδιαφέρον για τη γλώσσα, την ιστορία και τα άλλα πολιτισμικά χαρακτηριστικά ενός έθνους περνά από έναν στενό κύκλο λογίων σε μια νέα γενιά ακτιβιστών η οποία προσπαθεί να αφυπνίσει την εθνική συνείδηση και να πετύχει τη δημιουργία ενός εθνικού κράτους με τη χρήση πατριωτικής προπαγάνδας και επαναστατικών συνθημάτων.¹

Το ελληνικό εθνικό κίνημα ωρίμασε στη διάρκεια του Νεοελληνικού Διαφωτισμού και πέρασε στη Φάση Β' στα τέλη του 18ου αιώνα. Το πρώτο πολιτικό πρόγραμμα του ελληνικού εθνικισμού εντοπίζεται στα επαναστατικά κείμενα του Ρήγα Βελεστινλή το 1797. Παρά την προέλευσή τους από ξένα πρότυπα (το γαλλικό Σύνταγμα του 1793), τα κείμενα του Ρήγα δείχνουν ώριμη πολιτική σκέψη, ένα κράμα ιακωβινισμού και εθνικισμού. Βεβαίως, το πρόγραμμα του Ρήγα (ενός Ελληνόβλαχου εμιγκρέ της διασποράς), που τιτλοφορούνταν *Νέα Πολιτικές Διοικήσεις των κατοίκων της Ρούμελης, της Μικράς Ασίας, των μεσογείων νήσων και της Βλαχομπογδανίας*, δεν ήταν στενά ελληνικό αλλά ευρύτερα βαλκανικό και ευαγγελιζόταν την

1. Miroslav Hroch, «Από το εθνικό κίνημα στην εθνική ολοκλήρωση», στο: *Εθνικό κίνημα και Βαλκάνια*, μετ. Παρασκευάς Ματάλας, Νίκος Ποταμιάνος και Ποθητή Χατζαρούλα, πρόλογος Αντώνης Λιάκος, εκδ. Θεμέλιο, Αθήνα 1996, σσ. 22-26.

απελευθέρωση όλων των λαών της Βαλκανικής χερσονήσου, που στέναζαν υπό την τυραννία του Σουλτάνου. Τα πρωτεία όμως στη νέα αβασίλευτη πολιτεία που θα αναδυόταν μέσα από τις στάχτες της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας θα είχαν οι Έλληνες, όπως άλλωστε δήλωνε και το όνομά της (Ελληνική Δημοκρατία). Η τεραστίων διαστάσεων (12φυλλη) Χάρτα της Ελλάδος, που ο Ρήγας τύπωσε την ίδια χρονιά στη Βιέννη και αναπαρήγαγε τρία χρόνια αργότερα (1800) ο Άνθιμος Γαζής, αποτύπωνε την αντίληψή του για τον ελληνικό εθνικό χώρο, ο οποίος εκτεινόταν από τον Δούναβη έως την Κρήτη και από την Αδριατική έως τη Βιθυνία της Μικράς Ασίας. Η σύλληψη και η θανάτωση του Ρήγα και των επτά συντρόφων του στο Βελιγράδι (1798) ακύρωσαν ωστόσο το φιλόδοξο επαναστατικό του σχέδιο για τη δημιουργία μιας μεγάλης Ελληνικής Δημοκρατίας.²

Τη σκυτάλη της εθνεγερσίας πήραν τότε οι πάροικοι έμποροι στη Ρωσία. Φορέας, εκκολαπτήριο και αγωγός του ελληνικού εθνικισμού υπήρξε η Φιλική Εταιρεία, που ιδρύθηκε μυστικά στην Οδησό το 1814. Η ίδρυση της Φιλικής συντελέστηκε μέσα στην πιο δύσκολη διεθνή συγκυρία. Ήταν η ιστορική στιγμή που ο Ναπολέων, ηττημένος στην –παγκόσμια, για τα δεδομένα της εποχής– μάχη της Λειψίας (1813), εξορίστηκε στην Έλβα και η φλόγα της επανάστασης έσβησε στην Ευρώπη. Το 1814 οι περιστάσεις για τους απανταχού επαναστάτες και θιασώτες της πολιτικής και κοινωνικής αλλαγής στην Ευρώπη ήταν αντικειμενικά οι χειρότερες δυνατές. Οι νικήτριες δυνάμεις συνέρχονταν τότε στη Βιέννη, υπό το άγρυπνο βλέμμα του Μέτερνιχ, για να σχεδιάσουν την Παλινόρθωση και την επάνοδο της ευρωπαϊκής ηπείρου στο απαρχαιωμένο Παλαιό Καθεστώς (*ancien régime*). Το θετικιστικό όραμα του Διαφωτισμού για την καθολική πρόοδο της ανθρωπότητας φαινόταν να έχει ακυρωθεί οριστικά. Όπως χαρακτηριστικά αναφέρει ο Εμμανουήλ Ξάνθος στα *Απομνημονεύματά του*, «οι χριστιανοί βασιλείς» της Ευρώπης έδειχναν «αδιαφορία»

2. Πασχάλης Μ. Κιτρομηλίδης, *Νεοελληνικός Διαφωτισμός. Οι πολιτικές και κοινωνικές ιδέες*, μετ. Στέλλα Νικολούδη, εκδ. Μορφωτικό Ίδρυμα Εθνικής Τραπέζης (ΜΙΕΤ), Αθήνα 2000, σσ. 310-321, 326-330. Του ιδίου, «Εισαγωγή», στο: *Ρήγα Βελεστινλή Άπαντα τα σωζόμενα*, τόμ. Ε', εκδ. Βουλή των Ελλήνων, Αθήνα 2000, σσ. 10-17. Βλ. και Ι.Μ. Χατζηφώτης, *Άνθιμος Γαζής (1758-1828): Νέα θεώρηση της ζωής και του έργου του με επιλογή κειμένων και δεκαέξι πίνακες*, εκδ. Βιβλιοπωλείον της Εστίας, Αθήνα 1969, σσ. 35-36.

για την τύχη και την άθλια κατάσταση του ελληνικού έθνους. Μέσα σε αυτό το απόλυτο σκοτάδι και από τις στάχτες της Γαλλικής Επανάστασης αναδύθηκε ο ελληνικός φοίνικας.³ Οι Έλληνες λοιπόν, γράφει ο Ξάνθος, αποφάσισαν «να ενεργήσωσι μόνοι των», χωρίς να υπολογίζουν πλέον «την φιλανθρωπίαν» των χριστιανών βασιλέων.⁴

Η ίδρυση της Φιλικής Εταιρείας υπήρξε η σπουδαιότερη πολιτική ενέργεια του υπόδουλου ελληνισμού, καθώς εκπλήρωσε τις ιδεολογικές και οργανωτικές προϋποθέσεις της εθνικής επανάστασης.⁵ Η σύσταση μιας επαναστατικής εταιρείας το 1814 έμοιαζε μεν να είναι ένα απονενομημένο, παράτολμο και ανορθολογικό εγχείρημα, οι Έλληνες Φιλικοί είχαν όμως ένα σύγχρονό τους ελπιδοφόρο παράδειγμα: εκείνο των Γάλλων, Ισπανών και Ιταλών Καρμπονάρων, οι οποίοι συνέχιζαν την επαναστατική τους δράση με υπόγειο, συνωμοτικό τρόπο.⁶ Παράλληλα, η (μερική) επιτυχία της Σερβικής Επανάστασης (α΄ φάση: 1804-1813) και η δημιουργία ενός αυτόνομου σερβικού πριγκιπάτου υπό τον Καραγεώργη (γενάρχη της δυναστείας των Καραγεώργεβιτς) γεννούσε βάσιμες ελπίδες ότι κάτι ανάλογο θα μπορούσαν να πετύχουν και οι Έλληνες.⁷ Άλλωστε, το έδαφος για

3. Τον αναγεννώμενο από την τέφρα του φοίνικα έφεραν οι πρώτες σημαίες του Αγώνα υπέρ της Ελληνικής Ανεξαρτησίας. Βλ. Χρήστος Εμ. Αγγελομάτης, *Ο αναγεννώμενος φοίνιξ από τον Ρήγα εις τον Όθωνα: Σημειώματα εις την Ιστορίαν του Ελληνικού Έθνους (1800-1845)*, πρόλογος Διονύσιος Ζακυθηνός, εκδ. Βιβλιοπωλείον Εστίας, Αθήναι [1949]², σ. 11.

4. Αναφέρεται στο: Σπυρίδων Γ. Πλουμίδης, «Η Φιλική Εταιρεία (1814-1821): Ένα ιστορικό σημείωμα», *Ηπειρωτικό Ημερολόγιο ΛΘ΄* (2020-2021) σ. 167.

5. Βασίλης Παναγιωτόπουλος, «Η Φιλική Εταιρεία: Οργανωτικές προϋποθέσεις της εθνικής επανάστασης», στο: Β. Παναγιωτόπουλος (επιμ.), *Ιστορία του Νέου Ελληνισμού 1770-2000*, τόμ. 3 (*Η Ελληνική επανάσταση, 1821-1832*), εκδ. Ελληνικά Γράμματα, Αθήνα 2003, σσ. 9-10.

6. Η Ελληνική Επανάσταση εντάσσεται σε ένα επαναστατικό κύμα επάλληλων εξεγέρσεων σε μεσογειακές χώρες της Ευρώπης (Ισπανία, Πορτογαλία, Ιταλία) το 1820-1822 ενάντια στην αυθαιρεσία του Παλαιού Καθεστώτος. Βλ. Άννα Καρακατσούλη, «*Μαχητές της Ελευθερίας*» και 1821: *Η Ελληνική Επανάσταση στη διεθνή της διάσταση*, εκδ. Πεδίο, Αθήνα 2016, σσ. 43-46, 78-79.

7. Με τη ρωσοτουρκική Συνθήκη του Βουκουρεστίου (1812) η Υψηλή Πύλη παραχωρούσε διοικητική αυτονομία στη Σερβία (René Ristelheuber, *Ιστορία των βαλκανικών λαών*, μετ. Αναστασία Μεθενίτη και Αθανάσιος Δ. Στεφανής, εκδ. Παπαδήμα, Αθήνα 2005, σ. 136).

εξέγερση των χριστιανών ραγιάδων κατά του Σουλτάνου είχε προλειανθεί από τον Ρήγα και τους συντρόφους του. Η διάχυση της Χάρτας και του Θουρίου του Ρήγα στις οθωμανοκρατούμενες χώρες και στην ελληνική διασπορά είχε σπείρει την ιδέα της επανάστασης και τον σπόρο της ελευθερίας. Μάλιστα, η έκδοση και η κυκλοφορία της *Ελληνικής Νομαρχίας* στην Ιταλία το 1806 μαρτυρεί ότι ο *Λόγος περί Ελευθερίας* (όπως είναι ο υπότιτλος του ανώνυμου αυτού έργου το οποίο είναι αφιερωμένο στον Ρήγα) είχε ενδυναμωθεί και αποτελούσε πλέον κοινό τόπο.

Επομένως, το εκ πρώτης όψεως επισφαλές σχέδιο των Φιλικών εξηγείται λογικά μέσα στο ιστορικό του πλαίσιο. Η σύσταση της Φιλικής Εταιρείας σε ρωσικό έδαφος παρείχε μία επιπλέον σχετική διασφάλιση ότι τα σχέδιά της δεν θα προδίδονταν από το μεγάλο ομόδοξο έθνος, αλλά αντίθετως η δράση της ελληνικής Εταιρείας θα τύγγανε πιθανότατα ανοχής από τις ρωσικές αρχές, πολλώ δε μάλλον από τη στιγμή που στο τιμόνι της ρωσικής εξωτερικής πολιτικής βρισκόταν ο Ιωάννης Καποδίστριας, μια προσδοκία η οποία επαληθεύτηκε: «Οι πάντες ητένιζον προς τον Καποδίστριαν κατ' αρχάς», γράφει ο Ιωάννης Φιλήμων.⁸ De facto ο Καποδίστριας ήταν ο φυσικός ηγέτης του ελληνικού έθνους.⁹

Σε επίπεδο προσώπων, η Φιλική Εταιρεία ήταν φυσικά ένα καλειδοσκόπιο, το οποίο αντανakλούσε την παραδοσιακή κοινωνία των Νέων Ελλήνων. Ο Ιωάννης Φιλήμων, γραμματέας του Δημήτριου Υψηλάντη και βασική πηγή για την ιστορία της Φιλικής Εταιρείας, μας διασώζει 692 ονοματεπώνυμα Φιλικών, μαζί με το επάγγελμα και τον τόπο της μνησής τους. Σε αυτό τον κατάλογο συναντούμε όλα τα ετερόκλητα στοιχεία των μεσαίων και των ανώτερων στρωμάτων της ελληνικής κοινωνίας: κληρικούς, εμπόρους, ναυτικούς και πλοιοκτήτες, λογίους, ιατρούς, Φαναριώτες, προεστούς και οπλαρχηγούς.¹⁰ Κατά τον Φιλήμονα, η πρωτοβουλία ανήκε «τη μέση τάξει, τη εμπορική ιδίως».¹¹ Αυτή η μαρτυρία

8. Ιωάννης Φιλήμων, *Δοκίμιον Ιστορικόν περί της Ελληνικής Επανάστασεως*, τόμ. Α', τύποις Π. Σούτσα και Α. Κτενά, Αθήναι 1859, σ. κζ'.

9. Χατζής, Αριστείδης Ν., *Ο ενδοξότερος Αγώνας: Η Ελληνική Επανάσταση του 1821*, μετ. Νίκος Ρούσσο, εκδ. Παπαδόπουλος, Αθήνα 2021, σσ. 69, 75.

10. Ι. Φιλήμων, *Δοκίμιον Ιστορικόν περί της Ελληνικής Επανάστασεως*, ό.π., τόμ. Α', σσ. 386-416.

11. Ό.π., σ. 3.

επιβεβαιώνει ότι ο εθνικισμός ήταν αρχικά η ιδεολογία της φιλελεύθερης μεσαίας αστικής τάξης και κατόπιν διαχύθηκε στις μάζες των αγροτών.¹² Σύμφωνα με τον ίδιο, ο συνολικός ωστόσο αριθμός των «εταίρων» της Φιλικής υπερέβαινε κατά πολύ τους ταυτισμένους: ήταν πενταπλάσιος,¹³ άγγιζε δηλαδή τους 3.500 (άρρενες στο σύνολό τους, με ελάχιστες εξαιρέσεις, όπως γνωρίζουμε από άλλες πηγές, μερικών Φαναριωτισσών και μίας χήρας караβοκύρισσας, της θρυλικής Μπουμπουλίνας¹⁴). Το 1820, η εισδοχή μελών στη Φιλική Εταιρεία είχε σπάσει κάθε ρεκόρ και κοινωνικό φραγμό: όπως αφηγείται ο Αμβρόσιος Φραντζής, η ιδέα της εθνεγερσίας είχε φτάσει τότε ως τους χοιροβοσκούς, τα παζάρια και τα καπηλεία, και έτεινε να λάβει μαζικές διαστάσεις, ειδικά στην Πελοπόννησο.¹⁵

Παρά το αθρόο των μνήσεων, το ελληνικό εθνικό κίνημα δεν απέκτησε μαζικότητα πριν από το 1821. Σύμφωνα, άλλωστε, με τον Φιλήμονα, η Φιλική Εταιρεία είχε εξαρχής σκοπό της να εγκολπώσει «όλους τους εκλεκτούς και ανδρείους των ομογενών». Μέχρι το 1821 η Εταιρεία συγκέντρωσε λοιπόν στους κόλπους της το μεγαλύτερο μέρος της ελληνικής

12. St. Woolf, *Ο εθνικισμός στην Ευρώπη*, ό.π., σ. 34. John Hutchinson, “Cultural Nationalism”, στο: John Breuilly (επιμ.), *The Oxford Handbook of the History of Nationalism*, Oxford University Press, Oxford & New York 2013, σ. 83.

13. Ι. Φιλήμων, *Δοκίμιον Ιστορικών περί της Ελληνικής Επαναστάσεως*, ό.π., τόμ. Α΄, σ. κγ΄.

14. Κούλα Ξηραδάκη, *Γυναίκες και Φιλική Εταιρεία. Φαναριώτισσες*, χ.ε., Αθήνα 1971, σσ. 12, 15-16, 20-22. Ως Φιλικές φέρονται οι Φαναριώτισσες Μαριγώ Ζαραφπούλου, Ρωξάνδρα Καρατζά, Ρωξάνδρα Μαυρογένους και Κυριακή Ναύτου.

15. Πώργος Μαργαρίτης, *Ενάντια σε φρούρια και τείχη: Μια μικρή εισαγωγή για την Ελληνική Επανάσταση*, εκδ. Διόπτρα, Αθήνα 2020, σσ. 87-88. Ο Φιλικός Αμβρόσιος Φραντζής (1778-1851), ένας από τους πρωτεργάτες της Επανάστασης στην Πελοπόννησο, είναι συγγραφέας της *Επιτομής της Ιστορίας της Αναγεννηθείσης Ελλάδος* (τέσσερεις τόμοι, εν Αθήναις 1839-1841). Η μύηση στη Φιλική άρχισε να λαμβάνει μαζικό χαρακτήρα και στη Νότια Ρωσία και στη Βεσσαραβία, όταν το καλοκαίρι του 1820 κατέφθασε εκεί ο Αλέξανδρος Υψηλάντης, με σκοπό να συλλέξει χρήματα και να στρατολογήσει άνδρες. Η μύηση των νέων μελών στην Οδησσό, στο Ισμαήλιο (σημ. Izmail, σημαντική πόλη-λιμάνι της Ουκρανίας στο δέλτα του Δούναβη) και στο Κισνόβιο (σημ. Chişinău, πρωτεύουσα της Μολντόβα) γινόταν πλέον αθρόα, κατά εκατοντάδες, χωρίς συστάσεις, μόνο με την καταβολή της χρηματικής συνδρομής. Βλ. Ε.Γ. Πρωτοψάλτης, *Η Φιλική Εταιρεία*, εκδ. Ακαδημία Αθηνών, Αθήναι 1964, σ. 78.

ελίτ,¹⁶ με κορυφαία φυσιογνωμία τον Μιχαήλ Σούτσο, Μέγα Διερμηνέα της Πύλης και Ηγεμόνα της Μολδαβίας (1819-1821).¹⁷ Τα περισσότερα, μάλιστα, πρόσωπα που αρνήθηκαν να γίνουν μέλη της ή/και να συμμετάσχουν στην επαναστατική συνωμοσία, όπως ο Ιωάννης Καποδίστριας, δεν ήταν a priori αντίθετα στην εθνικοαπελευθερωτική επανάσταση, αλλά για λόγους τακτικής και προσωπικού συμφέροντος δεν επιθυμούσαν να εμπλακούν ενεργά στην παρακινδυνευμένη αυτή υπόθεση. Σύμφωνα πάλι με τον Φιλήμονα, ο Καποδίστριας συμβούλευσε το 1820 τον Αλέξανδρο Υψηλάντη, «ίνα επιχειρήση την επανάστασιν, και ουδένα δισταγμόν δείξη περί της επιτυχίας».¹⁸ Μπορούμε, επομένως, να υποστηρίξουμε βάσιμα ότι η ελληνική κοινωνία αποδέχθηκε και αγκάλιασε το όραμα και τους στόχους των Φιλικών, και αδημονούσε για την αποτίναξη του τουρκικού ζυγού.

Από τη Φιλική Εταιρεία δεν έλειψε ασφαλώς ο «ολέθριος φατριασμός», όπως επισημαίνει ο Φιλήμων.¹⁹ Οι Φιλικοί διαγκωνίζονταν για τα αξιώματα και την προσωπική τους ανάδειξη και προβολή. Έντονη ήταν, επίσης, η διαμάχη μεταξύ αυτοχθόνων (Πελοποννησίων) και ετεροχθόνων (Φαναριωτών). Τις εσωτερικές έριδες επέτεινε η απουσία μιας αδιαμφισβήτητης χαρισματικής ηγετικής φυσιογνωμίας στους κόλπους της. Η διπλή άρνηση του Καποδίστρια να αναλάβει τα ηνία της διεύρυνε αυτό το κενό ηγεσίας, ώσπου να το καλύψει (τον Απρίλιο του 1820) ο Αλέξανδρος Υψηλάντης με συμβιβαστικό τρόπο και ύστερα από πολλές ζυμώσεις.

16. Κώστας Κωστής, «Τα κακομαθημένα παιδιά της Ιστορίας»: Η διαμόρφωση του νεοελληνικού κράτους, 18ος-21ος αιώνας, εκδ. Πόλις, Αθήνα 2013, σ. 122. Πέτρος Θ. Πιζάνιας, *Η Ελληνική Επανάσταση 1821-1830*, εκδ. Βιβλιοπωλείον της Εστίας, Αθήνα 2021, σ. 28. Ο Π. Πιζάνιας εκτιμά ότι στη Φιλική οργανώθηκε το 50-60% των ισχυρότερων προσώπων από όλες τις ηγετικές ομάδες των Ελλήνων (κληρικούς, προεστούς, αρματολούς, διανοούμενους, караβοκυραίους, εμπόρους κ.ά.). Οι έμποροι αντιστοιχούσαν στο 40,5% των μελών της Φιλικής Εταιρείας.

17. Ι. Φιλήμων, *Δοκίμιον Ιστορικών περί της Ελληνικής Επανάστασεως*, ό.π., τόμ. Α', σ. 412.

18. Ό.π., σ. κζ'. Η μαρτυρία αυτή πρέπει να γίνει δεκτή με επιφύλαξη. Ο Καποδίστριας αρνήθηκε επανειλημμένα ότι ενθάρρυνε ποτέ τον Υψηλάντη (Douglas Dakin, *Ο Αγώνας των Ελλήνων για την Ανεξαρτησία 1821-1833*, μετ. Ρένα Σταυρίδη-Πατρικίου, εκδ. ΜΙΕΤ, Αθήνα 1989, σ. 71).

19. Ι. Φιλήμων, *Δοκίμιον Ιστορικών περί της Ελληνικής Επανάστασεως*, ό.π., τόμ. Α', σ. κα'.

Σε ιδεολογικό επίπεδο, η Φιλική ή «Ελληνική» (όπως εναλλακτικά αυτοαποκαλούνταν) Εταιρεία υπήρξε το όχημα για τη διάδοση του ελληνικού εθνικισμού. Σε αντίθεση με άλλες εταιρείες προκατόχους της, όπως το Ελληνόγλωσσο Ξενοδοχείο των Παρισίων (ίδρ. 1809) και η Φιλόμουσος Εταιρεία των Αθηνών και της Βιέννης (ίδρ. 1812-1813), των οποίων ο σκοπός ήταν «φιλομαθής και ουδόλως πολιτικός», όπως επισημαίνει ο Σπυρίδων Τρικούπης στην *Ιστορία της Ελληνικής Επανάστασης*, η Φιλική είχε αμιγώς πολιτικές στοχεύσεις.²⁰ Σκοπός της Φιλικής Εταιρείας ήταν επί λέξει, κατά τη μαρτυρία του Ξάνθου, η «ανέγερσις και απελευθέρωσις του Ελληνικού Έθνους και της Πατρίδος». Όπως συνάγεται από τα *Απομνημονεύματα* του Ξάνθου, στόχος της ήταν να εμψυχήσει «το γενικόν μίσος των ομογενών κατά της τυραννίας των Τούρκων». Ως εκ τούτου, ο «προσηλυτισμός» της Φιλικής είχε ως πυρήνα του το «άσπονδον μίσος προς τους Τούρκους».²¹ Έτσι, η τελετή μύησης στη Φιλική Εταιρεία, εκτός από το σύνθημα «Μάχου υπέρ πίστεως και πατρίδος», περιείχε και την προτροπή: «Να μισήσης, να καταδιώξης, και να εξολοθρεύσης τους εχθρούς της θρησκείας, του έθνους και της πατρίδος σου».²² Ο όρκος των Ιερολοχιτών του Αλέξανδρου Υψηλάντη προέβλεπε ομοίως: «Να βλέπω πάντοτε τους εχθρούς μας Τούρκους με μίσος και περιφρόνησιν».²³ Όπως σημειώνει επίσης ο Φιλήμων, η ουσία και ο απώτερος στόχος της Φιλικής Εταιρείας ήταν «η ζέουσα πατριωτική φιλοτιμία [...] ο ζήλος [...] το εθνικόν πνεύμα [και] η μετ' αυταπαρνήσεως απόφασις περί του πολέμου».²⁴ Ο εθνικός χαρακτήρας της Φιλικής Εταιρείας καταφαίνεται και από την πανελλήνια διακλάδωσή της σε όλες τις ελληνικές χώρες (Θράκη, Μακεδονία, Ήπειρο, Στερεά Ελλάδα, νησιά κ.λπ.) και στην ελληνική διασπορά (Ευρώπη και Αίγυπτο). Η Φιλική, λοιπόν, δεν περιορίστηκε σε τοπικό επίπεδο αλλά αγκάλιασε όλο το ελληνικό έθνος.

20. Πρβλ. Β. Παναγιωτόπουλος, *ό.π.*, σσ. 10-12.

21. Σπυρίδων Τρικούπης, *Ιστορία της Ελληνικής Επανάστασης*, τύποις Ταυλόρου και Φραγκίσκου [Taylor and Francis], τόμ. Α', εν Λονδίνω 1860², σσ. 8-9.

22. Ό.π., σ. 15.

23. Ι. Φιλήμων, *Δοκίμιον Ιστορικών περί της Ελληνικής Επανάστασης*, *ό.π.*, τόμ. Β', σ. 295.

24. Ό.π., τόμ. Α', σσ. κγ'-κδ'.

Συνάμα με τον εθνικισμό, στη θεωρία και στις πρακτικές των Φιλικών συναντούμε επίσης εμφανή στοιχεία τεκτονισμού σε οργανωτικό κυρίως επίπεδο, κατά τους κανόνες «της Εταιρίας των ελευθέρων Κτιστών [Μασόνων]», όπως χαρακτηριστικά αναφέρει ο Ξάνθος στα *Απομνημονεύματά του*.²⁵ Ο ιακωβινισμός και ο ρομαντισμός άφησαν επίσης εμφανές το αποτύπωμά τους: Τυπολογικά, «οι τρεις φίλοι» (όπως τους προσδιορίζει ο Ξάνθος²⁶) συνιδρυτές της Εταιρείας (Εμμανουήλ Ξάνθος, Νικόλαος Σκουφάς και Αθανάσιος Τσακάλωφ) μιμούνταν την Τριανδρία των παρισινών Ιακωβίνων (Δαντών, Μαρά, Ροβεσπιέρος), που ηγήθηκαν της ριζοσπαστικής φάσης της Γαλλικής Επανάστασης (1793-9175). Όλος αυτός ο μυστικισμός, όπως και η λατρεία του ηρωικού θανάτου είναι εξόχως ρομαντικά στοιχεία· άλλωστε, κατά τον «μακρό» 19ο αιώνα ο εθνικισμός και ο ρομαντισμός πορεύονταν χέρι χέρι.²⁷

Ωστόσο, οι Έλληνες Φιλικοί, έχοντας το πλεονέκτημα της πρότερης γνώσης, ήταν ρεαλιστές και απέφυγαν τις ανατρεπτικές ιδέες και τους ακραίους τρόπους των Γάλλων Ιακωβίνων· ούτε βεβαίως αμφισβήτησαν ευθέως (παρά τις τεκτονικού τύπου αναφορές στο «Υπέρτατο Ον» στον όρκο των Φιλικών) την πατρώα θρησκεία των Ελλήνων. Όλως αντιθέτως, εξ υπαρχής φρόντισαν να αποσείσουν κάθε υποψία ότι η εταιρεία τους ήταν κλάδος των Καρμπονάρων ή απομίμηση των Ιακωβίνων. Αντ' αυτού, όπως μας πληροφορεί πάλι ο Φιλήμων, πυξίδα τους ήταν το «γενικόν πνεύμα [της] κοινής ενώσεως όλων των τάξεων [και των] εθνών» (Ελλήνων, Βουλγάρων, Σέρβων κ.λπ.), υπέρ του κοινού σκοπού της «ελευθερίας [και] ανεξαρτησίας [από την] τουρκικήν εξουσίαν». Αυτό επί λέξει προϋπέθετε «την κατάπαυσιν πάσης τας οικογενείας [σ.σ. τις τάξεις και

25. Εμμανουήλ Ξάνθος, *Απομνημονεύματα περί της Φιλικής Εταιρίας*, τύποις Α. Γκαρπόλα, Αθήναι 1845, σ. 2. Ο Ιωάννης Φιλήμων (*Δοκίμιον Ιστορικόν περί της Φιλικής Εταιρίας*, τύποις Θ. Κονταξή και Ν. Λουλάκη, εν Ναυπλία 1834, σ. 142) γράφει ότι «οι αυτουργοί του Οργανισμού της Φιλικής Εταιρίας εδανείσθησαν Κανόνας πολλούς από την Εταιρίαν των Μασόνων και τους εφήρμοσαν επιτηδείως».

26. Εμ. Ξάνθος, *ό.π.*, σ. 4.

27. Simon Bainbridge, “The historical context”, στο: Nicholas Roe (επιμ.), *Romanticism*, εκδ. Oxford University Press, Oxford & New York 2008 [2005], σσ. 20-22. Έξοχο παράδειγμα σύζευξης των δύο ιδεολογικών ρευμάτων είναι η ρομαντική ποίηση του λόρδου Βύρωνα.

τα έθνη] διαιρούσης έχθρας, την αμοιβαίαν εν πάσει περιστάσει συνδρομήν, την θυσίαν και περιουσίας και υπηρεσίας υπέρ του γενικού καλού», και επιδίωξαν «την ακίνδυνον συνεννόησιν» μεταξύ όλων των κοινωνικών τάξεων.²⁸ Με άλλα λόγια, η Φιλική Εταιρεία έκανε κήρυγμα υπέρ της εθνικής ενότητας και της κοινωνικής αλληλεγγύης. Ο ιακωβινισμός δεν είχε επισήμως θέση στην εθνικοαπελευθερωτική επανάσταση και στον αντιτουρκικό πόλεμο που σχεδίαζαν οι Φιλικοί.

Αντιθέτως, ο θρησκευτικός συμβολισμός ήταν έντονος στον πολιτικό λόγο της Φιλικής Εταιρείας: Η επιλογή της ημέρας της Υψώσεως του Τιμίου Σταυρού (14 Σεπτεμβρίου) για την πανηγυρική ίδρυσή της συμβόλιζε την αναστήλωση του Σταυρού απέναντι στην Ημισέληνο και προσέδιδε θρησκευτικό/σταυροφορικό χαρακτήρα στον σχεδιαζόμενο εθνικοαπελευθερωτικό πόλεμο. Το σταυροφορικό πνεύμα της Φιλικής Εταιρείας διαφαίνεται επίσης από το «δίπλωμα» (αποδεικτικό) της μύησης, το οποίο έφερε «επί κορυφής σταυρόν εφιστάμενον ημισελήνου κάτω κυπτούσης», κάτι που συμβόλιζε τη μελλοντική πτώση του «Οθωμανικού Βασιλείου».²⁹ Η επέτειος της Υψώσεως χρησιμοποιούνταν έκτοτε από τους απελεύθερους Έλληνες για να εκφράσουν την εναντίωσή τους στην εκτελεστική εξουσία. Για παράδειγμα, έναν αιώνα περίπου αργότερα, στις 14 Σεπτεμβρίου 1909, στο πάνδημο συλλαλητήριο των αθηναϊκών συντεχνιών στο Πεδίον του Άρεως κατά της πολιτικής ολιγαρχίας που κυβερνούσε έως τότε τη χώρα κυριάρχησε το σύνθημα «Σήκω» (δηλαδή «ξεσηκώσου, Λαέ!»).³⁰

Η οριστική αναγνώριση της αυτονομίας των Σέρβων (1817) οιστηρήλατησε τον νου των Φιλικών και τους ώθησε να μεταφέρουν την επόμενη χρονιά την έδρα τους από την Οδησό στην Κωνσταντινούπολη. Μέσα στα επόμενα τρία χρόνια (1818-1821) οι Φιλικοί διολίσθαιναν συνεχώς

28. Ι. Φιλήμων, *Δοκίμιον Ιστορικόν περί της Ελληνικής Επαναστάσεως*, ό.π., τόμ. Α', σσ. 3-4.

29. Σπ. Τρικούπης, *Ιστορία της Ελληνικής Επαναστάσεως*, ό.π., τόμ. Α', σ. 10. Πρβλ. Ι. Φιλήμων, *Δοκίμιον Ιστορικόν περί της Φιλικής Εταιρείας*, ό.π., σσ. 147, 169, όπου περιγράφονται τα «Συστατικά των Ιερέων» και τα «Εφοδιαστικά των Ποιμένων» της Φιλικής, που έφεραν το ίδιο σύμβολο.

30. Σπυρίδων Γ. Πλουμίδης, «Το Κίνημα του 1909: Συλλογικά υποκειμένα και γεγονότα», στο: Νίκη Μαρωνίτη (επιμ.), *Το κίνημα στο Γουδί 1909*, εκδ. εφ. *Τα Νέα*, Αθήνα 2010, σ. 74.

προς τον μαξιμαλισμό. Το τελικό σχέδιο της εξέγερσης καταστρώθηκε από την Τριανδρία της Φιλικής (Αλ. Υψηλάντης, Γρηγόριος Δίκαιος-Παπαφλέσσας και Εμμ. Ξάνθος) στο Ισμαήλιο τον Οκτώβριο του 1820. Βάση του σχεδίου της Φιλικής Εταιρείας ήταν το σχέδιο του Ρήγα Βελεστινλή. Η ομοιότητα των δύο σχεδίων είναι όντως εκπληκτική: Σημείο εξόρμησης του Αλ. Υψηλάντη ορίστηκε η Τεργέστη (όπου είχε συλληφθεί ο Ρήγας, λίγο πριν επιβιβαστεί σε πλοίο για να μεταβεί στη Μάνη). Δεν είναι επίσης τυχαίο ότι τα *Απομνημονεύματα* του Ξάνθου ξεκινούν με το απόφθεγμα του Ρήγα «Καλύτερα μιας ώρας ελεύθερη ζωή, παρά σαράντα χρόνους σκλαβιά και φυλακή». Φυσικός συνδετικός κρίκος με την εταιρεία του Ρήγα υπήρξε άλλωστε ο Χριστόφορος Περραιβός, παλαιός σύντροφος του Ρήγα, ο οποίος χάρη στη γαλλική υπηκοότητά του είχε αποφύγει την παράδοση στις τουρκικές αρχές το 1798 και εν συνεχεία χρημάτισε «Απόστολος» της Φιλικής.³¹

Όπως στο σχέδιο του Ρήγα, έτσι και στο σχέδιο των Φιλικών τελικό επίκεντρο της επανάστασης επρόκειτο να είναι η Πελοπόννησος και εστία της η Μάνη. Το πολιτικό όραμα και τα επιχειρησιακά σχέδια της Φιλικής δεν περιορίζονταν ωστόσο στον Μοριά ούτε στις νότιες ελληνικές χώρες, αλλά είχαν παμβαλκανικό χαρακτήρα και προϋπέθεταν τη συνεργασία όλων των βαλκανικών λαών, «Βλάχων» (Ρουμάνων), Βουλγάρων, Αλβανών κ.λπ., και πρωτίστως των Σέρβων. Όπως μαρτυρεί ο Φιλήμων, η Εταιρεία των Φιλικών συνέταξε το επαναστατικό της πλάνο «υπό το ορθόδοξον και περιληπτικώτατον πνεύμα» του Ρήγα Φεραίου.³² Με λίγα λόγια, ο τελικός σκοπός των Φιλικών ήταν η πραγμάτωση της Ελληνικής Δημοκρατίας του Ρήγα, δηλαδή η ριζική μεταμόρφωση της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας σε μια αβασίλευτη πολυεθνική πολιτεία, όπου οι Έλληνες (ως *primi inter pares*) θα είχαν τα πρωτεία έναντι των άλλων σύνοικων ορθόδοξων λαών. Τουτέστιν, όπως εξηγεί ο ίδιος, η Φι-

31. Βασίλης Κραψίτης, *Χριστόφορος Περραιβός (Η ζωή, το έργο και μια ανέκδοτη αλληλογραφία)*. Μελέτη, τύποις Χ. Παπούλια, Αθήνα 1976, σσ. 15-19, 35. Τα πραγματολογικά στοιχεία για τη Φιλική Εταιρεία αντλούνται από τη σχετική μελέτη του Βασίλη Παναγιωτόπουλου («Η Φιλική Εταιρεία: Οργανωτικές προϋποθέσεις της εθνικής επανάστασης», *ό.π.*, σσ. 13-32) και τον Douglas Dakin (*Ο Αγώνας των Ελλήνων για την Ανεξαρτησία*, *ό.π.*, σσ. 62-72).

32. Ι. Φιλήμων, *Δοκίμιον Ιστορικόν περί της Ελληνικής Επανάστασεως*, *ό.π.*, τόμ. Α', σ. 3.

λική Εταιρεία προσδοκούσε να περιλάβει στο σχεδιαζόμενο κράτος το σύνολο «των διαφόρων υπό το σύμβολον της Ορθοδοξίας ενουμένων εθνικοτήτων της πεπτωκυίας ελληνικής αυτοκρατορίας», δηλαδή του Βυζαντίου. «Καθέδρα» (δηλαδή πρωτεύουσα) του νέου κράτους θα ήταν η «Κωνσταντινούπολις».³³

Με λίγα λόγια, η Φιλική Εταιρεία αποσκοπούσε στο να μετουσιώσει την Ορθόδοξη Κοινοπολιτεία –δανειζόμεστε εδώ έναν ιστορικό όρο του ακαδημαϊκού Πασχάλη Κιτρομηλίδη– των τουρκοκρατούμενων Βαλκανίων σε ένα εν πολλοίς ελληνικό κράτος, με επίσημη γλώσσα την ελληνική. Η *ipso facto* πολυεθνικότητα αυτού του φαντασιακού κράτους, που θα άκουγε στο όνομα Ελληνική Δημοκρατία, υπαγόρευσε στους ιδρυτές της την αναγκαία απόφαση να ονομάσουν την εταιρεία τους «Εταιρίαν των Φιλικών, και ουχί Εταιρίαν των Ελλήνων». Όπως εξηγεί ο Φιλήμων, πρυτάνευσε στον νου των ιδρυτών της Εταιρείας «το πνεύμα της αγάπης» (δηλαδή της αδελφότητας μεταξύ των πολλών και διαφορετικών λαών της Βαλκανικής) και όχι «το πνεύμα της ατομικότητας» (δηλαδή του εθνικισμού στην απόλυτη και ακραία μορφή του, που απέκλειε τους Άλλους).³⁴

Η οξύνοια και ο ρεαλισμός συνυπήρχαν με τον μαξιμαλισμό στους επαναστατικούς σχεδιασμούς των Φιλικών. Ο μαξιμαλισμός τους καταφαίνεται ιδίως στο πολεμικό σχέδιο του Ισμαηλίου (1820), το οποίο προέβλεπε λαϊκή εξέγερση στην Κωνσταντινούπολη, τη σύλληψη και την εξουδετέρωση του Σουλτάνου και των αυλικών του, την κατάληψη του ναυστάθμου της Κωνσταντινούπολης («Βυζαντίου») και την πυρπόληση του οθωμανικού στόλου. Το επιχειρησιακό αυτό σχέδιο των Φιλικών ήταν αντικειμενικά ανεδαφικό, τόσο σε θεωρητικό όσο και σε πρακτικό επίπεδο, και καταδικασμένο εκ προοιμίου σε αποτυχία διότι απλούστατα η «Ελληνική» Εταιρεία δεν είχε το ανθρώπινο δυναμικό ούτε τους υλικούς πόρους ούτε τη διοικητική μέριμνα για ένα τόσο φιλόδοξο εγχείρημα. Ένας στρατός ατάκτων, όπως εκείνος των Ελλήνων επαναστατών, δεν μπορούσε να αντιπαραταχθεί με τον τακτικό στρατό και το ιππικό των Οθωμανών, πολλώ δε μάλλον με την επίλεκτη ανακτορική φρουρά της Κωνσταντινούπολης. Εν προκειμένω, ο Φιλήμων σχολιάζει ότι ενώπιον

33. Ο.π.

34. Ο.π.

της αυτοκρατορίας των Τούρκων η Φιλική Εταιρεία ομοιάζε με «πυγμαίον κυνάριον ενώπιον υαίνης, ληθαργούσης μεν, ετοίμης δε, ίνα κατασπαράξη τούτο, άμα αφυπνωσάσης».³⁵

Σε γεωπολιτικό επίπεδο, οι Έλληνες εθνεγέρτες, παρά τους ισχυρισμούς τους ότι ακολουθούσαν πιστά το οικουμενικό «πνεύμα» του Ρήγα Φεραίου, στην πράξη παραγνώρισαν τελείως τους άλλους βαλκανικούς εθνικισμούς, όπως τον σερβικό και τον ρουμανικό, που εκ των πραγμάτων λειτουργούσαν ανταγωνιστικά προς τον ελληνικό. Οι εταιρειάρχες της Φιλικής βασίστηκαν περισσότερο στα πρόσωπα, εν προκειμένω στον πρώτο Σέρβο ηγεμόνα Καραγεώργη, παρά στην ψυχρή λογική του εθνικισμού και των υπόγειων δυνάμεών του. Από την άλλη, οφείλουμε να αναγνωρίσουμε ότι η γενική γεωπολιτική τους σύλληψη και ανάγνωση του Ανατολικού Ζητήματος στο σύνολό του ήταν ορθή. Το 1828-1829 επιβεβαιώθηκε η προσδοκία των Φιλικών ότι μια ένοπλη σύγκρουση «παρά τον Ίστρον» (δηλαδή στη νότια λεκάνη του Δούναβη) θα προκαλούσε με τις επιπλοκές της νέο «πόλεμον της Ρωσσίας κατά της Τουρκίας».³⁶ Σωστός ήταν ο υπολογισμός τους ότι ένας νέος ρωσοτουρκικός πόλεμος θα απειλούσε να «πυρπολήσει σύμπασαν την Ευρώπην»,³⁷ και επομένως θα προκαλούσε διεθνή επέμβαση, όπως συνέβη στο Ναβαρίνο το 1827. Οι περισσότεροι, άλλωστε, Έλληνες μύστες της Φιλικής πίστευαν ότι «δάκτυλος ρωσικός διέταττε τα πάντα αοράτως».³⁸

Πρωτίστως, όμως, η Φιλική Εταιρεία υπήρξε ένα γέννημα της ρομαντικής εποχής της. Οι Φιλικοί οραματίστηκαν ένα ως επί το πολύ ελληνι-

35. Ό.π., σ. κε'. Λαμβάνοντας υπόψη ότι οι πολεμικές επιχειρήσεις τελικά ξεκίνησαν στη Μολδαβία (με εφαλτήριο τη γειτονική ρωσική Βεσσαραβία, στη δεξιά κοίτη του Προύθου ποταμού), αυτό καταδεικνύει ότι οι ηγέτες της Φιλικής δεν έδιναν μεγάλες πιθανότητες επιτυχίας στο συνωμοτικό σχέδιο κατά του Σουλτάνου. Όπως σχολιάζει πάλι ο Φιλήμων (ό.π., τόμ. Α', σ. λβ'), οι Φιλικοί, «ικανώς απαρασκευάστοι έτι όντες», δεν έθεσαν ποτέ σε εφαρμογή «το περί Κωνσταντινουπόλεως σχέδιόν» τους στην οθωμανική πρωτεύουσα τελικά «ουδέν εγένετο». Και απέδωσαν επιπόλαια αυτή την αποτυχία σε «προδοσίαν» ενός εταίρου (ονόματι Ασημάκη Θεοδώρου).

36. Ι. Φιλήμων, *Δοκίμιον Ιστορικών περι της Ελληνικής Επαναστάσεως*, ό.π., τόμ. Α', σσ. λγ'-λδ'.

37. Ό.π., σ. λδ'.

38. Σπ. Τρικούπης, *Ιστορία της Ελληνικής Επαναστάσεως*, ό.π., τόμ. Α', σ. 12.

κό κράτος το οποίο θα εκτεινόταν από τον Ίστρο (Δούναβη) έως την Ίδη (Κρήτη). Το όραμα της Φιλικής αποτελούσε ένα αυτοκρατορικό όνειρο σε μια εποχή εθνικισμών. Η αυτοκρατορία της Νέας Ρώμης δεν μπορούσε να αναστηθεί την εποχή της νεωτερικότητας. Όπως και ο άφθαστος ηρωισμός των Ιερολοχιτών του Αλέξανδρου Υψηλάντη δεν μπορούσε να κάμψει την επαγγελματική πολεμική μηχανή των Οθωμανών.

Σε κάθε περίπτωση, η Φιλική Εταιρεία υπήρξε «η μαία της επανάστασης του 1821».³⁹ Στην έκρηξη της Ελληνικής Επανάστασης την άνοιξη του 1821 συντέλεσαν «το μέγα πολιτικόν συμβάν» της εκστρατείας εξόντωσης του αποστάτη πασά των Ιωαννίνων Αλή (Τεπελενλή), που άφησε κενό εξουσίας στην Πελοπόννησο, και «η περίστασις της τουρκικής αλληλομαχίας».⁴⁰ Εσωτερικές αδυναμίες της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας και εμφύλιες συγκρούσεις μεταξύ των Οθωμανών μεγιστάνων ευνόησαν τα πολεμικά σχέδια των Φιλικών. Ο Σπυρίδων Τρικούπης σχολιάζει πολύ εύστοχα ότι «η πολιτική μεταβολή της Ελλάδος επήγασε μάλλον εκ της στασιμότητος των Τούρκων ή εκ της προόδου των Ελλήνων».⁴¹

Τα εσωτερικά προβλήματα της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας έληξαν, ωστόσο, τον Ιανουάριο 1822, με τον αποκεφαλισμό του Αλή. Έκτοτε, η πολεμική αρετή και ο ηρωισμός των Ελλήνων, σε συνδυασμό με τη γεωπολιτική δυναμική του Ανατολικού Ζητήματος (προπαντός ο αγγλορωσικός ανταγωνισμός στη Μεσόγειο), την οποία οι Φιλικοί ανέγνωσαν σωστά, έφεραν το τελικό αποτέλεσμα της δημιουργίας ενός μικρού ελληνικού κράτους στη νοτιοανατολική γωνιά της Ευρώπης. Αυτό το ελάχιστο επίτευγμα ο Ξάνθος στα *Απομνημονεύματά* του το χαρακτηρίζει (εν έτει 1845) «έργον γιγαντιαίον» (sic), το οποίο μάλιστα συντελέστηκε, ως θαύμα, «τη θεία βοήθεια» και «διά της θείας αντιλήψεως»,⁴² αναγνωρίζοντας έτσι εμμέσως πλην σαφώς ότι τα μαξιμαλιστικά αυτοκρατορικά όνειρα δεν έχουν θέση στη νεώτερη περίοδο της Ιστορίας.

39. Ι. Φιλήμων, *Δοκίμιον Ιστορικόν περί της Ελληνικής Επανάστασεως*, ό.π., τόμ. Α', σ. λστ'.

40. Σπ. Τρικούπης, *Ιστορία της Ελληνικής Επανάστασεως*, ό.π., τόμ. Α', σσ. 17-18.

41. Ό.π., σ. 5. Τον Δεκέμβριο του 1820 ο Χουρσίτ πασάς της Πελοποννήσου διατάχθηκε να εκστρατεύσει και να καταστείλει την ανταρσία του Αλή πασά των Ιωαννίνων.

42. Εμ. Ξάνθος, ό.π., σ. γ'.

Το 1922, έναν περίπου αιώνα μετά την εθνική παλιγγενεσία της, η Ελλάδα δεν κατόρθωσε τελικά να δημιουργήσει ένα μεγάλης κλίμακας κράτος (Grosstaat). Ιδιαίτερα διαφωτιστικός σε αυτή την ιστορική ανάλυση είναι ο Βρετανός ιστορικός Eric J. Hobsbawm (1990), ο οποίος παρατηρεί ότι η εθνική αφύπνιση και η εθνική αποκατάσταση των βαλκανικών λαών οδήγησαν στη «βαλκανιοποίηση», δηλαδή στον τεμαχισμό της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας σε μικρά ανεξάρτητα κράτη, και στην Kleinstaaterei, δηλαδή στη δημιουργία ενός συστήματος μικροσκοπικών και αδύναμων κρατών.⁴³ Πράγματι, ο εθνικισμός, λόγω των αλυσιδωτών αντιδράσεων που προκαλεί, οδηγεί ιστορικά στη δημιουργία πολλών, μικρών και ανίσχυρων κρατών. Νεόκοποι εθνικισμοί, όπως ο αλβανικός, ο τουρκικός και ο σλαβομακεδονικός, οι οποίοι εμφανίστηκαν όψιμα στον 20ό αιώνα, δεν φαίνεται να το έχουν αντιληφθεί αυτό μέχρι σήμερα.

«Ωρκίσθημεν λοιπόν υπέρ της ελευθερίας των ομοδόξων χριστιανών, και όλων των Ελλήνων· αλλά διάφορα περιστατικά περιώρισαν ημάς εις ωρισμένην έκτασιν».

Ιωάννης Κωλέττης

Από τη φλόγα του 1821 γεννήθηκε ένα όραμα που θα καθόριζε τη μοίρα της Ελλάδας για περισσότερο από έναν αιώνα. Η Μεγάλη Ιδέα –το ιδεώδες της εθνικής ολοκλήρωσης και της ιστορικής αποκατάστασης του ελληνισμού που διατυπώθηκε στην Γ΄ Εθνοσυνέλευση, στον εμπνευσμένο λόγο του Ιωάννη Κωλέττη– έγινε η ψυχή μιας εποχής, η πολιτική πυξίδα ενός νεαρού κράτους και το όνειρο γενεών που αναζητούσαν τη θέση τους στην Ευρώπη.

Από τα περιορισμένα σύνορα της μικρής Ελλάδας του Όθωνα, την ειρκτή (φυλακή) για τους πολεμιστές του Εθνικοαπελευθερωτικού Αγώνα, έως τη Μικρασιατική Καταστροφή, η Ελλάδα πορεύτηκε με το βλέμμα στραμμένο στην Ανατολή, πιστεύοντας πως τα πρώτα της σύνορα ήταν μόνο η αρχή.

Η Μεγάλη Ιδέα δεν υπήρξε απλώς ένα πολιτικό σχέδιο· υπήρξε η έκφραση μιας βαθιάς ιστορικής μνήμης και η προσπάθεια ενός λαού να συνδέσει το αρχαίο του παρελθόν με το νεότερο πεπρωμένο του.

Μέσα από την πολιτική ρητορική του Ιωάννη Κωλέττη, τις μεταρρυθμίσεις, τους πολέμους, τις διπλωματικές επιτυχίες και τις δραματικές ήττες, ξετυλίγεται η ιστορία μιας ιδέας που άλλοτε ενέπνευσε ενότητα και άλλοτε προκάλεσε διχασμό.

Η Μεγάλη Ιδέα δεν είναι μόνο η αφήγηση μιας πολιτικής διαδρομής· είναι το χρονικό μιας εθνικής ψυχολογίας. Ενός ονείρου που ύψωσε και λύγισε την Ελλάδα, που ένωσε και πλήγωσε τον ελληνισμό.

Ένα συναρπαστικό βιβλίο για την ιδεολογία που σφράγισε τον 19ο αιώνα και άφησε το αποτύπωμά της μέχρι σήμερα.